

SZENTPÉTERI József

Az avarság és a magyarság feltételezett egymás mellett élésének, illetve egymásba olvadásának problémaköre már régóta foglalkoztatja a kutatást. Mindig is a vizsgálódások fő témakörébe tartozott, ezért most csakis az általunk legfontosabbnak tartott állásfoglalásokkal kapcsolatos véleményünket ismertetjük az elmúlt fél évszázadra való visszapillantással, és röviden vázoljuk a közeljövő ez irányú feladatait, lehetőségeit.

Bóna István 42 esztendeje, 1971-ben jelentette meg összefoglalását a magyarországi népvándorláskor-kutatás 1945–1969 közé eső időszakáról. Külön fejezetet szentelt az avar továbbélés problémájának és a 9. század régészetének (Bóna 1971, 324–334.). A kutatók egy része már akkor számolt azzal a lehetőséggel, hogy a 8. század végi frank hadjáratok nem irtották ki az avarságot; s ebből következőleg feltételezhető, hogy az avarság kisebb–nagyobb tömegekben megérte a magyar honfoglalást. E feltevésekkel szemben azonban általában nyelvészeti ellenérveket, a Kárpát-medence 10–11. századi magyar és/vagy szláv helynévanyagát állították szembe, melyek szerint egyetlen helynév sem utal korábbi etnikum jelenlétére. A két tudományág eredményei e téren azóta sem hozhatók megnyugtatóan összhangba (*Szöke Béla, Györffy György, László Gyula, Csallány Dezső, Kralovánszky Alán, Szabó János Győző, Török Gyula, Fettich Nándor, Fehér Géza és Cs. Sós Ágnes* munkássága fémjelzi az összefoglalót író Bóna Istvánon kívül e korszak régészetét).

Egy bő évtizeddel később, 1984-ben a Magyarország történetét tíz kötetben átfogó sorozat első részében szintén Bóna István tárgyalta a késő avar korszak gazdasági-társadalmi viszonyait, az Avar Birodalom felbomlását: a nyugati részén a Karoling Pannonia, az Oriens jött létre, míg az Alföldön és Erdélyben is megváltoztak az uralmi viszonyok (Bóna 1984, 333–373.). Számunkra itt fontos megállapításai szerint fennállásának vége felé az erősen tagozódott avar társadalom vezető rétege elszakadt a köznéptől. A fő- és részfejedelmek (kagán, jugurru, tudun) szinte egymástól független területekre osztották fel a kora avar korban még szilárdan egy kézben tartott birodalmat. Az egymással vívott harcaik legalább oly mértékben hozzájárultak országuk hanyatlásához, mint a külső támadások okozta veszteségek. A griffes-indás műveltséggel rendelkező késő avar népesség szabad társadalmát a felövezett férfiak családjai alkották: számuk a régészeti leletek tanúsága szerint az összlakosságnak legfeljebb egytizedét tehetette ki. Ez az arány a honfoglaló magyarsággal való összehasonlítás során a későbbiekben még mélyebb értelmet nyer. Megfigyelése szerint az avarságba olvadó vazallus

népek vezetői (a gepidák és szlávok főnökei) a korábbi századokban csupán avar investitúrajelvényként juthattak a nomád állam hierarchiájában jelentős szerepet betöltő veretes övhöz – amellyel egyszersmind „avarrá” váltak a hatalom szemszögéből (Bóna 1984, 333–373.). Feltételezésem szerint ehhez hasonló folyamat játszódhatott le a honfoglaló magyarság vezető rétege és a már zömében paraszti, letelepedett életmódot folytató avarság korabeli vezetői között.

Az elmúlt évtizedekben Szőke Béla Miklós sorra jelentette meg összegző tanulmányait a 9. századi Kárpát-medencéről. Kutatásai alapján valószínűsíthető, hogy az Alföldet ugyanaz az avar népesség lakta, mint a korábbi századokban, viseletük, temetkezési szokásaik keveset változhattak. Politikai elszigeteltségük együtt járt a kulturális – s egészítsük ki: kereskedelmi – kapcsolataik csökkenésével, melynek eredményeként a Pannoniában tipikus Karoling-peremkultúra termékei a Dunán innen, azaz a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon már nem terjedtek el. Munkássága során mind időrendi, mind az Avar Birodalom egyes régióit érintő kérdésekben olyan eredményekre jutott, melyek zsinórmértékül szolgálnak a hazai és nemzetközi kutatás számára. Az Ennstól a Bécsi-medencéig terjedő Felső-Dunavölgy és Pannonia (együttesen a frank Oriens) régészeti hagyatéka az Avar Kaganátus és a keresztény bajor–frank műveltség elemeinek ötvöződéssel alakult ki a 9. század első felében. A század közepétől, az egységesülés során a táj kevert avar–szláv–bajor (frank) népessége az előzőkből hagyományozódó, sajátos ékszertípusokat, viseleti tárgyakat, eszközöket hozott létre (Szőke Béla Miklós 1994, 83.). A Nagyalföld 9. századi lakosságával kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a kritika alá vont történeti, nyelvészeti és régészeti forráscsoportok egyike sem támasztja alá azt az elképzelést, miszerint e terület Krum bolgár kán 903. évi hadjáratával tartós dunai-bolgár hódítás alá esett volna (Szőke Béla Miklós 1993, 40.). Nem véletlen, hogy bevezetőnk az ő szavaival zárjuk a Kárpát-medence 9. századi régészeti hagyatékának a honfoglaló magyarokhoz való kapcsolódásáról: *„Hiányoznak a biztos fogódzók a honfoglaló magyarok első generációja régészeti lelethorizontjának meghatározásához, amiként az is további kutatások tárgya kell legyen, hogy vajon milyen sokáig maradhattak változatlanok a Kárpát-medence egyes vidékeinek 9. századi kulturális szigetei”* (Szőke Béla Miklós 1994, 83.)

Az Alföld 9. századi történetéről 1992-ben Szegeden rendezett konferencia (szerk. Lőrinczy 1993) – úgy tűnik – csak kevéssé vitte előre a kutatást a konszenzuskeresés útján. Amíg Madaras László módszertani szempontból igen szkeptikus felfogásával a korábbi népsűrűséghez képest rendkívül gyéren lakott területet és szegényes anyagi kultúrával rendelkező lakosságot képzel el, addig Juhász Irén (Szarvas–Grexa-téglagyár és Sarvas–Rózsás) és B. Nagy Katalin (Székkutas–Kápolna-dűlő lelőhelyekről) olyan leletegyütteseket

jellemez 9. századi emlékcsoportként, melyek áttörik a klasszikus 8. századi besorolási határokat (Juhász 1993, Nagy 1993.). Mindenekelőtt a vésett–poncolt–palmettás övveretek, a kétrészes, lapos indadíszes nagyszíjvégek hármass csoportosítású veretekkel, a lilios, pikkelymotívumos és pálcatagos palmettás díszítmények, állatfej alakú lószerszámveretek kerülnek ebbe a kategóriába. Ez a megállapítás azzal együtt jelent csak újdonságot, amit ebből az ásatók leszűrnek: „*A Dél-Alföldön előkerülő, 9. századba is átnyúló temetőkre nem szükségképpen érvényes az elszegényedés, a 'hiányos övgarnitúrák', a leletnélküliség...*” (Nagy 1993, 160.). Ezt támasztja alá Garam Éva monográfiája is a Tiszafüred–Majoroshalom lelőhely 1283 síros késő avar kori temetőjéről. A 9. századi késő avar lakosság életében a magyar honfoglalók jelentettek változást, akik az avar temetőtől néhány száz méterre DNy-ra nyitottak új temetkezési helyet (Garam 1995, 430.). Ez a megfigyelés rávilágít arra a kapcsolatra, amely feltételezhetően az újonnan bejött népesség és az uralmuk alá került késő avar kori lakosság között lejátszódhatott.

Bár az asszimiláció bonyolult folyamatát csakis több tudományág közös erőfeszítésével lehetséges megközelíteni, itt és most elégedjünk meg azzal, hogy átgondoljuk, milyen nyomon indulhatunk el, és mi jelentheti a régészet korlátait a kutatás során. Melyek azok a jelenségek, amelyek összehasonlíthatók a rendelkezésünkre álló adatok alapján a késő avar korszak legutolsó és a honfoglaló magyarok letelepedésének legkorábbi szakaszából?

A topográfiai terepbejárások és az ásatások során napvilágra kerülő településnyomok még sokáig nem kerülnek a teljes Kárpát-medencében összehasonlítható állapotba. A nagyszámú (mintegy 3450) avar kori lelőhely (melyből körülbelül 2500 a temető) ellenére bizonyos, hogy olyan temetkezési helyet, amelyet mindkét népesség folyamatosan használt egykor, csak néhányat ismerünk. Az újonnan jöttek döntő többségében új temetkezési helyet nyitottak, így nem vagy így sem alkalmazkodtak a korábban itt élt népesség temetkezési szokásaihoz (ezek általában amúgy sem azonosak például a tájolás, a sírmélység, a koporsóhasználat, az állatáldozat, az ital- és ételmelléklet-adás terén).

Miért fontosak számunkra mégis azok a lelőhelyek, ahol mindkét népesség sírjai megtalálhatók? Mert ezeknél az eseteknél van – ha egyáltalán ez megragadható – a legnagyobb esély arra, hogy a magyar honfoglalást megélt avar kori lakosság leletanyagát azonosítsuk – legyen az bár a legkülönbözőbb társadalmi réteg hagyatéka.

Az egymástól jellegzetesen eltérő tárgyi kultúrák huzamosabb időn keresztül való keveredése egyazon személynél, illetve közösség hagyatékában – ez lenne a legkézenfekvőbb bizonyíték két műveltség egyidejűsége mellett – mint arra például a közös avar–germán, avar–szláv

lelőhelyek esetén számos példa ismert. A legsúlyosabb érv az avar–magyar asszimiláció elfogadását *ellenzők* számára az, hogy *ilyen – hiteles körülmények között feltárt – lelőhely* a késő avar és honfoglaló magyarság emlékei között nincs (azaz ma már elmondható: hogy sokáig nem akadt). Azoknál a lelőhelyeknél, ahol ez idáig felmerült a közösen használt temetkezési hely lehetősége (azaz annak a gyanúja), legtöbbször – parázs viták után – az az álláspont került elfogadásra, hogy a honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori temetkezésekre jóval a késő avar kori temető felhagyása *után* került sor, tehát kontinuitásra ne is gondoljunk. Ennek ellenére próbáljuk áttekinteni a Kárpát-medence 8–11. századi településtörténeti képét az eddig ismert régészeti lelőhelyek alapján:

A korszakot dinamikájában bemutató településtörténet kiindulópontja becslésen alapul: a nemrég (és ismét) elindított avar kori és magyar honfoglalás kori, illetve Árpád-kori lelőhelykataszterek alapján körülbelül 3000 lelőhellyel számolhatunk a 7. század vége/8. század eleje és a 11. század vége között, amelyből körülbelül fele-fele arányban oszlik meg a késő avar kori lakossághoz, illetve a honfoglalás kori, majd államalapítás kori magyar népességhez kapcsolható lelőhelyek száma. A 8–11. századi temetkezési helyek számához képest az alább felsorolt lelőhelyek száma – már ahol eddig egyáltalán felmerült az azonos temető közös használatának kérdése – meglehetősen csekély, azaz semmiképpen nem mondható általános érvényűnek.

Az e tekintetben számba vehető lelőhelyek a Kárpát-medence legkülönbözőbb pontjain, egymástól eltérő körülmények között kerültek elő: *Győr–Téglavető-dűlő* (Győr-Moson-Sopron megye, 1901–1905); *Prsa/Perse II. Bérc* (Szlovákia, 1930-as évek, 1941–1942, 1948–1950, 1954); *Visznek–Kecskehegy* (Heves megye, 1939–1940, 1942, 1968); *Szarvas–Kákapusztá–Kettőshalmi-dűlő* (Békés megye, 1954–1955, 1963–1964); *Balmazújváros–Hortobágy–Árkus* (Hajdú-Bihar megye, 1959); *Gyöng-Vásártér* (Tolna megye, 1968–1983); *Vörs–Papkert B* (Somogy megye, 1983–1985, 1987–1993). Ami közös bennük: mindegyik olyan késő avar kori leletanyaggal is rendelkezik, amelynek tanúsága szerint az adott népesség megélhette a magyarok letelepedését. El kell ismerni: jelenleg még nem rendelkezünk olyan perdöntő régészeti bizonyítékkal, amellyel e tudományág szabályai szerint módszertanilag kifogástalanul érvelhetnénk a népesség asszimilációja mellett. Egyelőre elégségesnek látszik némely esetben azt elfogadni, hogy a terület folyamatosan temetkezésre szolgált a 9/10. század fordulóján, azaz nem volt időbeli hiátus (törés) a különböző régészeti műveltséggel rendelkező lakosság életében. A fenti hét lelőhely elemzésének legfőbb tanulságai számomra a következők:

Az eddigi ásatástechnikai megfigyelések hiányosságai, illetve az asszimilációt eleve kizáró szemléletbeli megközelítések mellett – illetve azok ellenére is – feltételezhető, de a jelenleg

rendelkezésre álló bizonyítékainkkal, bizonyítási eljárásainkkal egyértelműen nem igazolható az avar–magyar asszimiláció, a 895-ben a Kárpát-medencében talált lakosság és a betelepülő honfoglaló magyar népesség egymásba olvadása.

Az elgondolkoztatóan kisszámú közös lelőhely önként adja a megoldás lehetőségét: amennyiben megélhették az avarság egyes részei a magyarok bejövetelét, akkor az tételezhető fel, hogy a kialakult hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az újonnan jöttek vezető rétege mindenhol a saját köreiből származó vezetőket (illetve azok családait) ültesse a falusi települések élére, akik aztán együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal.

Ha azonban mégiscsak ez utóbbi jelenség lenne néhány esetben megragadható, akkor a fent felsorolt lelőhelyek esetében figyelemre méltó, hogy a honfoglaló magyar emlékanyaggal eltemetett férfiak többségénél csakis a lószerszámok és a fegyverek (ezek is csak tegezek!) lennének a korszakra jellemző bizonyítékok (jelképes lovas temetkezések), amelyeket azonban beiktatási jelvényekként is értelmezhetünk. Klasszikus honfoglalás kori veretes öv eddig egyetlenegy ilyen személynél sem került elő!

Vajon nem csupán a temetkezési rítus átvételéről van-e szó? Kérdés, hogy milyen megfontolások vezettek a honfoglaló magyarságra jellemző részleges lovas temetkezés rítusának mellőzéséhez, azaz hogy még a lóbőr sem került sírba ezekben az esetekben.

Amennyiben (most még csak nagyságrendileg sem körvonalazható számban) a késő avar kori népesség valóban megélte a magyarok bejövetelét, akkor azzal a további feltevéssel kell számolnunk, hogy vagy zavartalanul tovább éltek (és temetkeztek), vagy a településeik (temetőik) részben vagy egészében megszűntek, s úgy lettek a hódítók alárendeltjei, hogy a betelepülők egyes – számukra azonos – társadalmi rétegeihez tagozódhattak: a) a lakosság zöme a „nincstelenek” táborát szaporította (ne feledjük, hogy az egész késő avar kor folyamán a temetkezéseikből ismert lakosság 9/10 része nem rendelkezett klasszikus griffes–indás leletanyaggal); b) a köznép vezetői pedig – a saját népességükből verbuvált katonai segédcsapatok élén – a honfoglaló magyarok társadalmának középszintű vezetőihez integrálódhattak – kérdés, hogy átvették-e azok rangjelzőit, s ezáltal levetették a korábbi korszak hatalmi szimbólumait, lemondtak-e az „avar” voltukról.

A *vörs–papkerti temetőben* megfigyelhető – a többi számba vett lelőhelyhez hasonlítva – nagyszámú honfoglalás kori lelettel rendelkező személy egyértelműen a falusi lakosság vezető családjainak szintjét képviseli (köznépi vezetők). Egyetlen lelőhely természetesen nem fogja megoldani az avar kori és a honfoglalás kori magyar népesség esetleges összeolvadásának problémakörét. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy a történelmi folyamatokat csakis regionális megközelítéssel lehet értelmezni, mindig a helyi sajátosságokat, jelenségeket kell

figyelembe venni – még a legbonyolultabban értelmezhető asszimilációs kérdések vizsgálatánál is.

Az előadást nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne említenénk meg azt a nemrég megjelent kettős kötetet, amelynek szerzője óvatosan bár, de kijelöli az ez irányú kutatások további irányvonalát: *A középkori Székelyföldről* szóló monográfiájában *Benkő Elek* – összhangban az antropológusok (*Fóthi Erzsébet, Bernert Zsolt, Hajdu Tamás, Kővári Ivett*) ez irányú kutatási eredményeivel úgy összegzi a korai székelyekről szóló kutatásait, hogy: „*a székely kapcsolatokkal gyanúba fogott népesség embertani szempontból a Dunántúl és az Alföld népességéhez, jellemzően a Kárpát-medence honfoglalás előtti népességéhez áll közel*” (Benkő 2012, 69.). Az ebből a megállapításból is logikusan következő tanulságok levonása – reményeim szerint – már nem sokáig várat magára.